

ספרים לגדולים על ספרות-ילדים

מאת אוריאל אופק

כאשר נעשתה ספרות-הילדים, בראשית המאה העשרים, למקצוע פדגוגי-ספרותי-אמנותי העומד ברשות עצמו, היא התחילה להיות גם נושא למחקרים ולדייוניים ביקורתיים, היסטוריים ופדגוגיים. ספרים ראשונים העוסקים בתולדות ספרות-הילדים, או במיכלול בעיותיה, הופיעו באירופה עוד בשלהי המאה ה-19; ביניהם יוזף למשל, ספרו הגרמני של וילהלם פריקה Grundriss der Geschichte deutscher Jugendliteratur ("בקווי-יסוד לתולדות ספרות-הילדים הגרמנית", וסטפאליה, 1886, עמ' 216), או ספרה האנגלי המקיף של לואיז פראנסס פילד The Child and his Book ("הילד וספרו", לונדון 1895, עמ' 358). ויצוין שכבר באותם ספרים ראשונים הוזכר לשלילה ה'מבול' של ספרי ילדים חדשים, אשר "התחיל מציק את השוק לאהרונה, ולא כולם עומדים במבחן הקריטריונים".

מסות ראשונות בעברית

ספרים עבריים ראשונים, המוקדשים למקצוע ספרות-הילדים, התחילו מופיעים רק אחרי מלחמת-העולם הראשונה. אבל עוד לפני כן ניתן למצוא בכתבי-העת העבריים שיצאו במזרח-אירופה מאמרים עיוניים, הדנים בקריאתם של בני-הנעורים. המאמר העברי המקיף הראשון בנושא זה נכתב על-ידי פינחס אולקייניצקי; שמו "פי הנסיון, והוא השקפה כללית על דבר לימוד שפת-קודש לנערים קטנים בעת הנוכחית", והוא נדפס בהמשכים בעתון "המליץ" בשנת 1867 (גליונות 27—36). במאמרו זה סקר המורה הזותיק את המקראות העבריות הראשונות, שנתחברו בשביל ילדי ישראל, הצביע על הפגמים שבכמה מהן, ותבן להרבות בדברים "שיש בהם כדי לשעשע את לב הילד" ואשר "יקבעו בזכרוננו הרך". מבין הסופרים האחרים, שהירבו לפרסם מאמרים עיוניים על ספרות-הילדים העברית בסוף המאה הקודמת וראשית המאה הנוכחית, יזכרו: שלמה ברמן (בעיקרו סידרת מאמריו "על דבר ספרות-הילדים", "המליץ" 1897), א"ל לוינסקי (במדורו הקבוע ב"המליץ", 1896—1899), ראובן בריינין (בעיקר מאמרו "ספרות-הילדים, "השלוח" 1897, בחתימת "נקודה") ו"ח רבניצקי (למשל, מאמרו "ספרות הילדים" "השלוח" ב, תרנ"ז, בו תבע לתת

לילדים סיפורים, שיהיו בהם "משעשועי העולם והבלי חמודותיו", ואשר תודות להם "יפסיקו [ילדי ה'חדר'] שעה קלה ממשנתם ויפנו לבם לקריאת ספרים קלים".

אבל רק משתפכה ספרות-הילדים שלנו לדבר שפקבע — ספרות הנכתבת בשביל ילדים שהעבר-רית היא שפת אמם ולשון דיבורם היומיומי, התחילו מופיעים ספרים ראשונים, שנועדו להדריך ולכוון את ההורים והמתנכים אל המזון הרוחני הרצוי לילד העברי. מאמר זה יסקור בסדר כרונולוגי את הספרים המוקדשים לספרות-ילדים שהופיעו בעברית — ספרי עיון ומחקר, הדרכה וביבליוגרפיה.

"חינוך על-ידי סיפורי מעשיות"

הספר העברי הראשון בתחום זה חובר לא על-ידי חוקר או פדגוג עברי, אלא תורגם מאנגלית; ואין תימה בדבר: עדיין לא היו חוקרים עבריים של ספרות לילדים. בשנת 1923 יסדה הוצאת-הספרים הברלינאית "עת לבנות" שליד ההסתדרות הציונית "דרור" ספריה של החינוך החדש; והספר הראשון בספריה זו היה ספרה של המורה לספרות-ילדים ולפולקלור באוניברסיטת קליפורניה, קתרין דאנלופ קיטר "הינוך על-ידי סיפורי מעשיות", בתרגומו של ברוך קרופניק-קרוז (במקור: Education by Storytelling, ניו-יורק, 1918). הספר נועד, כפי שכתוב בכותרת-המשנה שלו, "להורות חשיבותם של ספורי המעשיות ככלי חינוך בידי הורים ומורים", והוקדמו לו שני מבואות: החילה — הקדמת העורך, בחתימת "אחד הבונים" (הוא מייסד הספריה ועורכה, ישעיהו פיסרברסקי-ספריאל), המדבר על ערפם של הסיפורים ככוח מעורר ומסייע לפעולה. וכן מבוא מקיף מאת ק. הטרינגטון, ממשרד החינוך של קליפורניה. הדן על הסיפור כאחד מאמצעי התקשורת של האדם והמפתח את דמיונו. י"ח פרקי הספר סוקרים את ההיבטים השונים של המעשייה — המבנה, הלשון, הערכת הספרות, המוסיקה ועוד. אחד הפרקים מוקדש גם לסיפור התנ"כי. למעשה, תורגם לעברית רק החלק הראשון של הספר (במקור יש בו 396 עמ' עם ביבליוגרפיה מקיפה. בעברית הספר הוא כן 115 עמ' בלבד). ההוצאה הבטיחה להוציא גם את חלקו השני, אך נראה שהספר הקדים את זמנו; חלק ב' לא הופיע וגם החלק הראשון לא זכה לתפוצה שהוא ראוי לה.

שלושת הספרים הבאים לא היו אלא קבצים ביבליוגרפיים של ספרי קריאה לילדים: הספר הביבליוגרפי "הספרות היפה בעברית", שהוציא בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בעריכת אברהם יערי (ירושלים תרפ"ו), הסתיים במדור מיוחד בן 72 עמודים בשם "ספרות לילדים ולבני הנעורים", בו נכללו כמעט כל הספרים העבריים, שנאמר בהם בפירוש שנועדו לבני-הנעורים. מכאן אנו למדים כי עד שנת 1926 הופיעו 988 ספרי ילדים עבריים — מקור ותרגום, סיפורת ושירה, מחזות ועיתוני-ילדים. אל אלה יש להוסיף גם את ספרי-הקריאה שנכבשו על-ידי הקוראים הצעירים ולא נכללו במדור זה, כגון ספרי ז'ול ורן או מ. להמן. כעבור שנתיים (1929) הוציא א. יערי רשימה ביבליוגרפית נוספת, בשם "ספרי חנוך וספרי ילדים, שנדפסו בארץ-ישראל בשנות תר"ן-תרפ"ח" (תדפיס מתוך "ספר היובל של הסתדרות המורים, תרס"ג-תרס"ח" בעריכת דב קמת). החוברת נחלקת לשלושה מדורים — ספרי חינוך, ספרי-לימוד וספרי-עזר למורים, ספרים לילדים ולבני-הנעורים. המדור האחרון מכיל 720 פריטים — ספרי קריאה, עיתונים וקבצים לילדים ושל חלמידים וכן "סריות של ספרים קטנים". עניין מיוחד יש בפירוט המלא של כל

החברות שיצאו בארץ בשנות העשרים בסדרות הזכורות לטוב — "ספריה קטנה לילדים", "עופר" ו"קופת הספר". באותה שנה הופיעה בוארשה, בהוצאת "תרבות", החוברת הביבליוגרפית "מקרא לנוער" בעריכת דניאל פרסקי, משה גורדון וי. ליפקין, שכללה רשימת ספרי קריאה לילדים ולנוער, ערוכה לפי קבוצות-גיל.

אתרי קום המדינה הופיעו בארץ עוד כמה וכמה חוברות וספרים קטאלוגיים. עם הנמקות או בלעדיות; ביניהם יוזכרו: "קטלוג לספרי קריאה לילד" בעריכת שמואל לחובר ואחרים (תל-אביב, 1949); "מה אקרא?" שהוא מדריך-קריאה מנומק בספרות העברית והכללית לכיתות ז-ט, מאת שמואל שמעוני ובעריכת צבי אדר (הוצאת בית-הספר לחינוך, ירושלים תשי"ח); וכן הקטלוג המנומק "ספרי קריאה לילדים" שבעריכת חוה ויזל, משה חלפן ונירה פרדקין, הכולל 580 כותרים בסדר אלפביתי (הוצאת "יחדיו" והוועדה לספרי קריאה שליד משרד החינוך והתרבות, 1970. מהדורה מורחבת ובה 752 כותרים: שם 1976). צר על שהמדריך קטאלוגי חשוב זה לוקה בשיבושי הגהה וטעויות אחרות.

"יוצרי ספרות הילדים שלנו"

בשנת תש"ז הופיע בהוצאת "שילה" הניו-יורקית הספר הראשון המוקדש כולו לספרות-הילדים העברית, והוא "יוצרי ספרות הילדים שלנו" מאת צבי שארפשטיין (1885—1972) — מחנך ומורה רב-פעלים, חוקר ומבקר, מתברם של ספרי קריאה ועיון (ביניהם: "תולדות החינוך בישראל"), עורכם של עיתוני ילדים וכתבי-עת פדגוגיים. בספרו זה סוקר המחבר בסדר כרונולוגי את פועלם של 18 יוצרים בספרות-הילדים העברית: החל בזאב יעבץ, י"צ לוינ ויהודה שטיינברג ועד אנדה פיוקרפלד (עמיר), לוינ קיפניס ונחום גוטמן, אגב, תמוזה מאד שבפרק על נתום-גוטמן דן המחבר רק על גוטמן הצייר, בלא שיוזכר אף במלה אחת את ספרי הילדים שחיבר אמן זה (והרי עד שנת 1947 כבר הופיעו ארבעה ספרי-ילדים של גוטמן!). ספרו זה של שארפשטיין מצטיין בחן רב, במעורבות אישית ובסגנון קריא, שממוזגים בו קפדנותו של החוקר עם התלהבותו של הסופר-המחנך.

בשנים תשכ"א—תשכ"ב — עם טיפוח הקריאה העצמית המונחית בבתי-הספר בישראל ותחילת פעילותה של הוועדה לספרי-קריאה שליד משרד החינוך והתרבות, התחילה הוועדה להוציא סידרת חוברות-הדרכה למורים, שהופיעו בהוצאת "מפעלי תרבות והינוך" של הסתדרות העובדים. החשובה שבמניין החוברות הללו היא, בעיני, "טיפוח הקריאה החפשית" (1962), הכוללת חמישה מאמרי יסוד על ההיבטים השונים של קריאת הילדים: "התעניינות הילדים בקריאה" מאת שלמה הרמתי (שהוציא בשנת 1967 את ספרו החשוב "חינוך לקריאה, פרקי הדרכה למורים"); "טיפוח הקריאה העצמית בבית-הספר" ו"מאה ספרים לקריאה מונחית" מאת משה חלפן; "ספרים פופולריים במדעי הטבע בעברית לגיל 10—14" מאת פרופ' יצחק קלוגאי; ו"יומן הקריאה" מאת חוה ויזל. באותה עת הופיעו גם המש חוברות-הדרכה לכיתות ד—ה, כאשר כל חוברת מכילה כמניין רשימות-מערכים מאת מחברים שונים על ספרי-קריאה מובהרים. כל 'מערכ' כתוב במתכונת דומה, שפרקיה כוללים פרטים על המחבר ויצירתו, עלילת הסיפור, הדמויות, ערכים מחנכים וחומר לשיחה בכיתה. רמת הרשימות איננה אהידה; החוברות הספיקו להתיישן מאז הופעתן ומהזדורות מתודישות ומעודכנות שלהן הן צורך השעה.

קרובה מאד לנושא זה היא החוברת המשובחת של אלכס זהבי "הקריאה החפשית — כיצד לעודד תלמידים לקרוא ספרים בשעות הפנאי", שיצאה על-ידי הספרייה לחינוך חברתי שלד מכון הנרייטה סאלד ומשרד החינוך התרבות (ירושלים, 1967). אף-על-פי שהמחבר כיוון את דבריו לקריאה החפשית בבית-הספר התיכון, מצויים בה היבטים לא מעטים, המשותפים לקריאה בכל הגילים.

"שלושה דורות בספרות-הילדים העברית"

בשנת 1966 (תשכ"ו) הופיע סוף-סוף ספר-היסוד הראשון בעברית המוקדש לספרות-הילדים על היבטיה השונים; הלא הוא ספרו של גרשון ברגסון "שלושה דורות בספרות הילדים העברית" (העורך המקצועי משה חלפן, הביא לדפוס דויד פאיאנס. הוצאת "יסוד"). ספר זה, על שלושת שעריו ו-270 עמודיו, מקיף הרבה יותר מאשר מרומז בשמו: השער הראשון עונה על השאלה "ספרות-ילדים מהי?" ועוסק בנושאים ובהיבטים ספציפיים כהלוקה לפי גילים, סוגים ספרותיים (אגדה, שיר וכו'), הבחינה הפסיכולוגית-חינוכית והבחינה החברתית ומציע קני-מידה להערכה. השער השני של הספר סוקר את תולדותיה של ספרות-הילדים העברית, החל בניצנים הראשונים בסוף ימי הביניים ("ספר יוספון", "ספר הישר") ועד מלחמת-העולם הראשונה, וכן את תולדות העיתונות העברית לילדים, מ"עולם קטן" (1893) ועד "הארץ שלנו" (1951). השער השלישי — "היוצרים לדורותיהם" — הוא הגדול ביותר (כשני-שלישים מהיקף הספר), והוא כולל פרקים מונוגרפיים קצרים על ארבעים סופרים ומשוררים עבריים לילדים בשלושת הדורות האחרונים. בין סופרי הדור הראשון אנו פוגשים את מאפו, יעבץ, טביב, לבנר, גרוובסקי-גור ויהודה שטיינברג; בין יוצרי הדור השני מוצגים ש. בן-ציון, ביאליק וטישרניחובסקי, פיקמן וקצנלסון, שניאור וברקוביץ ואהרים; ובין סופרי הדור השלישי נכללים ש"י עגנון ואשר ברש, צבי ליבנה (ליברמן) ויעקב חורגין. גוטמן ושמאלי, ימימה טישרנוביץ-אבירד ואנדה עמיר, מרים ילן-שטקליס ופניה ברגשטיין, שלונסקי ואלתרמן, זאב ולאה גולדברג ואחרים. הספר כתוב בלשון ממצה, תוך הקפדה שלא להאריך יתר על המידה. נראה כי ברגסון מעמיד עצמו כמשקיף אובייקטיבי, המתעכב על ייחודו של כל יוצר אך אינו מהסס גם להצביע על מגרעות. בהיותו ספר ראשון בסוגו, אי-אפשר שלא יפלו בו טעויות ושיבושים — במובאות, תאריכים או עובדות היסטוריות. אם יוציא המחבר מהדורה חדשה, ודאי יקפיד לתקן טעויות אלה.

שנה לאחר מכן הוציא מנחם רגב את ספר-העזור שלו "ספרות ילדים וכיצד לטפח את הקריאה בה" (מכון הנרייטה סאלד, ירושלים 1968). שתי מטרות הועיד רגב לספרו: לפתוח אשנב לפני הקורא אל עולמה של ספרות-הילדים, וכן לתת בידי המחנך והמדריך כלים לטיפול הקריאה בקרב החניכים. חמשת פרקי הספר דנים על מהותה ותולדותיה של ספרות-הילדים, טיבה של הקריאה, בעיות הקריאה המוגהות (עם הצעות למערכי שיחה של 8 יצירות), הספרייה ואירגונה וכן רשימה ביבליוגרפית של ספרי קריאה מומלצים. מאליו מובן שאין למצות את מכלול הבעיות וההיבטים של ספרות-הילדים בספר קטן כגון זה (96 עמ'), ורגב מודה שלא הביא כאן אלא "על קצה המזלג". אבל הספר כתוב בבקיאות רבה ובסגנון ענייני, יש בו ביבליוגרפיה עשירה ותועלתו אינה עומדת בספק.

שנה לאחר הופעת ספרו של רגב ראו אור שני ספרי-יסוד נוספים, המוקדשים למקצוע ספרות-

הילדים. הראשון — ספרה המקיף של מרים רות "ספרות לגיל הרך" ("אוצר המורה", תל-אביב 1969, 200 עמ'). עשרת פרקי הספר דנים על מהותה של ספרות-הילדים, חלוקה לגילים, סוגים ספרותיים (סיפורי טבע, שירים, סיפורי "כאילו", המעשייה והאגדה, יצירות הומור וכו'), חשיבות האיור והעיטור. פרקי הספר האחרונים מוקדשים לתחום המעשי של המקצוע: אמנותו של מספר הסיפורים, הנחיות להוראת הספרות לגיל הרך ורשימות ביבליוגרפיות. הספר צמח מתוך עבודה ההוראה של המחברת בכיתות של גננות ומטפלות בסמינר הקיבוצים "אורנים". בגישתה אל המקצוע נוצרה תשלובת בין בעיות פסיכולוגיות-חינוכיות לבין ביקורת ספרותית-אמנותית; ובדין נהגה מרים רות שלא ניסתה להפריד בין המרכיבים הללו, שכן כל נסיון-הפרדה כגון זה היה מביא לתלישות ומפריע להבנת עולמו של הילד הקטן. עם זאת נראה כי הדיונים הנרחבים על האספקטים הפסיכולוגיים והפדגוגיים מאפילים לא פעם על הערכים הספרותיים של היצירות לקטנים. אך הקו המוביל של רות היה ונשאר תמיד — הצגת ספרות-הילדים כענף אמנותי, שיש בכוחו ליצור ערכים אסתטיים קיימים — הן אצל הילדים והן בקרב המחנכים. הספר משופע בדוגמאות מתוך יצירות מובחרות (הוא מתעלם כמעט לחלוטין מן היצירות הדלות והקלושות). תודות לאופן-ההרצאה הישיר והבהיר מצליחה המחברת להעביר אל הקורא מהתלהבותה ומיחסה להם אל המקצוע.

באותה שנה, שבה הופיע ספרה של מרים רות ראה אור גם ספרו המקיף של מיכאל דשא:

"חינוך לקריאה טובה"

"על ספרות ילדים ועל בעיות הקריאה החפשית" — נאמר בכותרת-המישנה של ספר זה (הוצאת "תרבות וחינוך", 1969; מהדורה שנייה, מתוקנת: "זרעאל", 1978. הסקירה שלי היא על-פי המהדורה המאוחרת), שמחברו — משורר ומורה לספרות-ילדים — הועידו למחנכים ולהורים. תריסר פרקי הספר כוללים דיונים מפורטים על טעמי הקריאה, כוהה המחנך של הספרות האמנותית, צורות וטיפוסים בספרות-הילדים, ההבדלים שבין יצירה אמנותית ליצירה פגומה, התופעות ה"גיליות" והאינטרסים השונים בקריאה, ולסיכום מציע המחבר לקוראיו כלים (בלשונו: "מפתחות") לניתוח שיר וסיפור ולהערכתם. הנחותיו של דשא והמסקנות שלו חדרות אמנה נלהבת בעוצמתה ובהשפעתה של הספרות הטובה על הקראים הצעירים.

הנחה מסכמת, שאינה צריכה ראייה, עוברת כחוט-השני לכל אורך הספר: קריאת ספרות טובה מטביעה את רישומה העמוק והמתמשך על חיי היהיד והחברה. כיוון שכך, חייבים ההורים והרשור יות החינוכיות לעשות הכל כדי שהספרות המובחרת תתפוס מקום מרכזי בחינוך; וזאת ייעשה על-ידי עידוד יוצרי אמת, טיפוח מחנכים וספרנים הראויים לשמם, קירוב הקוראים אל הספרות הטיבה והרחקתם מן הספרות הקלוקלת. ודשא, החדור אמונה עמוקה במושכל ראשון זה, מרצה את דבריו בהתלהבות הגובלת לא פעם בתמימות, ובלהט הגולש בלא הרף למליציות. צר לציין, כי השימוש המופרז במליצות הוא בעיני אחת מנקודות-התורפה העיקריות של ספר-הדרכה חשוב זה. במקום לנקוט סגנון פשוט וענייני, גדש דשא את ספרו בביטויים נמלצים ופיוטיים לעיפה, המרתיעים את הקורא ויוצרים חיץ בינו לבין הכתוב. הנה, להמחשה, דוגמאות מעטות מתוך רבות: הקריאה הטובה היא בעיני דשא "מציאת עונג עליון וסיפוק עמוק" (עמ' 10); האזרה הטובה הוא "בעל שרשים נפשיים עמוקים במדינה" (עמ' 13); המצב האידיאלי מכונה "חוף מאווינו ומש-

אלותינו" (עמ' 19); למקרא יצירת אמנות "ינצנצו מבין עבי התוגה וחשכת הצער כוכבי התוחלת ושחר התקוה" (עמ' 48), וכן הלאה והלאה.

דשא מאריך את הדיבור על הספרות חסרת הערך, העלולה "להביא נזק ולהשפיע לרעה על מידותיהם והתנהגותם של הקוראים". אמנם סוגיה זו, אם אכן מסוגלת ספרות נטולת ערכים להשחית את מידותיהם של ילדים, שנויה במחלוקת; אך לכל אורך הספר לא מצאתי אף דוגמה אחת, שתמחיש מהי ספרות קלוקלת בעיני דשא: לא שמו של ספר, לא שמו של סופר, לא משפט אחד לדוגמה. לעומת זאת הובאו דוגמאות רבות של ספרות מובהרת — משמותיהן של יצירות ועד מובאות להמחשה. אבל גם בדוגמאות שהובאו רבים הבלבול ואי-הבהירות. בעמ' 266, למשל, הובאו שמותיהם של 14 ספרים, שסווגו כ"ספרי מתח והרפתקאות טובים"; אבל 9 מתוכם אינם כלל "ספרי מתח והרפתקאות", אלא סיפורי טבע ("חיות הבר אשר ידעתי" לסיטון-תומפסון), קבצי אגדות ("ויהי היום" לביאליק), סיפורים דמיוניים-אלגוריים ("הנסיך הנכה" לדינה מולוק) וכו'. בלבולים כגון אלה חוזרים ומופיעים במקומות נוספים בספר.

יפה נהג דשא, שכלל בספרו יצירות מובהרות לדוגמה; אך לא תמיד הביא דבר בשם אומרו: אצל ששה סיפורים לא הובאו שמות המחברים, או המקורות וליד הקטעים הסיפוריים המתורגמים הסרים שמות המתרגמים ("גלגולו של מעיל" לקדיה מולודובסקי, למשל. תורגם בידי נתן אלתרמן, אבל הקורא עשוי לחשוב שלפניו שיר עברי מקורי). ואף-על-פי שמהדורו המתוקנת של הספר הופיעה אשתקד, ממליץ דשא ומאזכר רק יצירות קלאסיות או ישנות, תוך שהוא מתעלם כמעט לחלוטין מספרות-הילדים החדשה. בעמ' 268, למשל, נאמר: "מספרותנו שלנו ראוי להמליץ על 'זכרונות לבית דוד', 'בית הלל', 'בוסתנאי', 'שיר האוצר היהודי', 'השבועה מצפורי' ועוד". כל הספרים הללו הופיעו לפני עשרות שנים, ובשל סגנונם המיושן ספק אם אמנם ראוי להביאם כדוגמאות מומלצות. זאת ועוד: גם כאן לא ציין דשא את שמות המחברים; ואילו ציינם היה נוכח לדעת שכל הספרים שהביא מלבד אחד ("השבועה מצפורי" למרדכי האלטר) הם תרגומים ועיבודים מגרמנית והמלים "מספרותנו שלנו" הן מטעות ומוטעות. היצירות המצוטטות בספר הן בעיקר משל ביאליק ובני דורו, בלא שיוזכרו כלל בחירי היוצרים לילדים של דורנו (ישראל לרמן, ע. הלל, נורית זרחי, עודד בורלא וכו'). לעומת זאת כלל דשא בספרו ששה שירים וסיפורים לדוגמה מפרי עטו. לו שמע ידידי המחבר לעצתי, היה נמנע מלהביא אף יצירה אחת משלו, והטעם לכך מובן מאליו.

מקום נרחב מוקדש בספר לדיונים על סוגיה השונים של ספרות-הילדים. בטבלה מיוחדת פורטו "הטיפוסים הרזוחים ביותר בספרות הילדים [עם] תרגומם לאנגלית". אף שהטבלה חשובה, יש בה בלבול כלשהו בין טיפוסים ממש לבין נושאים: אם סיפור ריאלי, ספור הרפתקאות וסיפור מדעי הם טיפוסים נפרדים, ראוי היה לציין גם את סיפורי הטבע, המטעות, החיות, הגוומה והסיפור הביוגרפי כ"טיפוסים" העומדים בפני עצמם. דשא כורך בטבלה את סיפורי הגיבורים, המיתוסים והאפוסים בתוך הטיפוס "אגדה עממית"; ואף שמשל ואלגוריה הם שני טיפוסים נפרדים, הובאו משום-מה שני משלים כדוגמאות לאגדות-עם. דשא עושה בספרו אבחנה ברורה בין אגדה ספרותית למעשיה אמנותית, וכן בין מעשיה עממית לסיפור-עם; אך עיון בהגדרות ובהסברים לא יגלה לנו הבדלים של ממש בין טיפוסים אלה, ודומני שאבחנה דקדקנית זו היא מיותרת. צר גם לציין כי הביבליוגרפיה הקצרה שבסיום הספר ערוכה בצורה חובבנית ובסדר שרירותי.

למרות הפגמים, אין לפקפק בחשיבותו של "הינוך לקריאה טובה", תרתי משמע. ראוי אפוא לקוות כי לקראת המהדורה השלישית יתקן המחבר פגמים אלה, וכי יוסיף גם לספר מפתח שמות, לתועלת המעיינים.

"הילד והקריאה", "ביקורת זוטא", "ילד וספר"

בסוף שנות השישים ובראשית שנות השבעים הלכה וגברה המודעות בקרב המחנכים ובקהל כולו בחשיבותו של המקצוע ספרות-ילדים, ובעקבותיה רבו המחברים, הזיונים והספרים על נושא זה ירדנה הדס הוציאה את ספרונה "הילד והקריאה" ("הוצאת המכון הישראלי להשכלה, תשי"ל), בו היא דנה על הילד כקורא, ההורים כמבקרים ספרותיים, על ספרי הקריאה כעור לפתרון בעיות חינוכיות ועל הפרובלמטיקה של "ספרות העשויה לזעזע" (לאמור: ספרות השואה). הפרקים כתובים ברגישות ובתבונה, וחבל שהביבליוגראפיה הנבחרת עשויה בחובבנות.

באותה שנה הוציאה גם אסתר טרסיגיא את ספרה המקיף "ביקורת זוטא" (הוצאת ניומן, 1970, עמ' 312), שהוא בעיקרו לקט הערכות של ספרי ילדים ונוער, שהמתברת פירסמה במשך שנים בכתבי-עת פדגוגיים וספרותיים. הרשימות הן, כלשון הכותבת, "ביטוי ביקורתי להתרשמות עצמוקת מספרות טובה, שנועדה לקוראים לא מבוגרים; אבל הביקורת פונה למבוגרים דווקא, בנסותה לשתף מבוגרים באותה התרשמות". אוסף זה של מאה ביקורות-זוטא נחלק לשלושה מדורים, בהתאם לקבוצות הגיל של הקוראים (הגיל הרך, הכיתות הבינוניות, בני-נוער), ולמדור רביעי — "מן המעבדה" — שהוא נספח שכללו בו מעין שיעורים לדוגמה על יצירות שונות בספרות הילדים והנוער.

החלק הטוב ביותר בספר הוא, בעיני, המבוא המקיף, שבו ניסתה ד"ר טרסיגיא לבסס נקודת הידברות משותפת בינה לבין הקוראים באשר למהותה של ספרות-ילדים בימינו. יש כאן דברים של טעם על חשיבותה של הקריאה הנופשית בספרות טובה ומשפטים כדורבנות נגד הדעה המוטת עית של הורים וספרנים תמימים, הסבורים שיש להגיה לילדים לקרוא "לעת עתה" את הספרים הקלוקלים, עד שיגיעו בהדרגה אל הספרים הטובים. המחברת שוללת גם את ההפרדה המקובלת של ספרות לילדים מספרות למבוגרים, ומגיעה לכלל מסקנה, כי אין תשובה חד-משמעית לשאלה "מהו הספר הטוב לילד": אין סכימות כלליות; ילד ילד וטעמו.

לאחר המבוא המאלף הובא אוסף מקרי של מאה רשימות קצרות על ספרי ילדים ונוער — מהם ספרים חשובים יותר ומהם חשובים פחות. אין אלה רשימות-ביקורת של ממש, אלא שורות של התרשמות אישית, "אימפרסיה לירית", כהגדרת הכותבת. בשולי כל רשימה מובא קטע מתוך הספר הנדון, שהוא לעתים ארוך יותר מן הביקורת עצמה. הכרך מסתיים בשלושה מפתחות, הערוכים ברשלנות ורצופים שיבושים (למשל: הספר "תעלומת הביצה הענקית" יצא לא ב"דן הסכני", אלא בהוצאת "הדר") ובקיצורים מוזרים (למשל: "ס. דן הסכני": מה זה?...).

בשנת 1973, במלאת שנה לפטירתו של המחנך משה חלפן, יו"ר הוועדה לספרי-קריאה, הופיע ספרו "ילד וספר" (ירושלים, הוצאת "קריית ספר"), בו נכללו 18 מאמריו ומסותיו על בעיות קריאתו העצמית של הילד. לכל אורך הספר חוזר חלפן ומטעים את חשיבותו של ספר-הקריאה, המספק את הצרכים השונים הקיימים בנפש הילד, וכן את תפקידו של המורה כמכוון את תלמידיו אל הספר הטוב. צר על שספר רבי-ערך זה לא עבר עריכה נאותה: חלק ניכר של המאמרים

שהתיישנו לא עבר עידפון (למשל: "רוב ספרי הילדים והנוער המצויים בשוק — כ־1500 במספר", עמ' 44. כיום מצויים בשוק כמה אלפי ספרים לילדים ולנוער): כן רצוף הספר עשרות רבות של שיבושים בשמות הספרים (למשל: ספרו של נתן שחם נקרא "כבר מותר לגלות" ולא "עתה מותר לגלות". עמ' 30), שמות סופרים (מחבר "זכרונות לבית דוד" הוא אברהם שלום (ולא דוד!); פרידברג), טעויות עובדתיות ("טוביה החולב" אינו שייך לספרות העברית הקלאסית) וחסם שיגיונות הגהה וסגנון.

"בין סופר ילדים לקוראיו"

ספר חשוב שני, שנאספו בו מאמרים ומסות על ספרות ילדים הופיע לפני חודשים אחדים; הלא הוא ספרה של לאה גולדברג "בין סופר ילדים לקוראיו" (כינסה והקדימה דברים לאה חובב, ספרית פועלים 1978). לאה גולדברג — המשוררת, המתרגמת, המבקרת והמרצה — הירבתה כידוע לעסוק גם בספרות ילדים ובעיותיה השונות; ואם גם לא גיבשה 'תורת ספרות ילדים' משלה בחיבור מקיף, נתנה ביטוי לדעותיה בעשרות מאמרים, רשימות ודברי ביקורת שפירסמה במקומות שונים; החשוב שבהם הוא הערך "ספרות ילדים — הבהינה הספרותית", שנדפס באנציקלופדיה החינוכית (כרך ב, עמ' 949—957). 24 ממאמריה אלה כונסו בספר זה, הנחלק לשלושה שערים: א) "תורת ספרות הילדים של לאה גולדברג" — מבוא מקיף (43 עמ') מאת לאה חובב, שהוא פרק מעבודת-מחקר של המכנסת; ב) מאמריה של ל"ג על ספרות ילדים; ג) שיחות ספרותיות לילדים.

המבוא של לאה חובב הוא ניסיון לבסס ולגבש את 'תורת ספרות הילדים' של ל"ג תוך בדיקת המאמרים שכתבה על נושא זה בתקופה בת 25 שנה: הגדרת המושג, ערכה ומטרותיה של ספרות הילדים, עקרונות הכתיבה האמנותית לילדים וכו'. אף-על-פי שלאה גולדברג אינה מחדשת הרבה — שכן דעותיה חופפות כמעט לחלוטין את המקובל אצל רוב התיאורטיקנים של ספרות הילדים בעולם (ולאה חובב הטעימה בדין את ההשפעה הרוסית הגדולה על ל"ג), שמורה לה זכות-ראשונה, בהיותה ראשונה אולי בארץ, שנתנה את דעתה על תחום ספרותי זה, שכמעט לא דנו בו לפני בצורה מעמיקה. בהיותה יוצרת בעלת ייחוד לילדים, ראתה גם ל"ג התיאורטיקנית לנגד עיניה את הצרכן הצעיר, הלא הוא הילד הקולט את היצירה. לכן הקדישה במאמריה מקום נכבד לבדיקת טעמו של הילד, כושר תפיסתו ויחסו לספרות המוגשת לו. כבר בהגדרתה את המושג קבעה, כי ספרות ילדים היא "ספרות שסגנונה צלול ופשוט, שאין בה עומס-יתר של בעיות [ואשר] מתארת מצבים הקרובים להשגתו של ילד" (עמ' 55). כך גם ניסחה את מטרותיה הספרותיות-הומאניסטיות של ספרות הילדים (ראה עמ' 17); ובדברה על עקרונות הכתיבה האמנותית לילד קבעה את כלל-הזהב כי "ספרות הטובה לילדים חייבת להיות טובה גם למבוגרים".

הרשימות הקצרות-אימפרסיוניסטיות, המהוות את עיקרו של הספר, הן מעין יומן-קריאה אישי של ל"ג. היא דנה בהן על ספרים, יוצרים וסוגיות תיאורטיות מנקודת-מבט אישית מאוד, תוך שהיא משבצת בדבריה חוויות אישיות, זכרונות-נעורים ואפילו קוריוזים. הספר ערוך בהקפדה ראויה לשבח; אך עם זאת נפלו בו כמה טעויות ו"מחדלי" עריכה: יש בו תעתיקי שמות משובשים (למשל: החוקרת האמריקנית הידועה היא מיי היל ארבותנוט ולא 'הרבותנוט') וטעויות עובדתיות: למשל — אנדרסן העיד על עצמו, לדברי ל"ג, "שלא כתב את אגדותי אלא למבוגרים"

(עמ' 58); אבל כבר קובץ אגדותיו הראשון נקרא "אגדות מספרות לילדים". במקום אחר (עמ' 102) כתבה ל"ג שגיימס פ. קופר "לא הגיח אחריו אלא ספר אחד בלבד" (והוא) "המוהיקני האחרון"; הנכון הוא שקופר חיבל המישה ספרים על 'פוזמק העור' ועוד כמניין ספרי הרפת-קאות אחרים. עוד כתבה ל"ג על הפלגה "יחד עם הסופר האנגלי סטיבנסון לאי התעלומות" (עמ' 156); אבל אל אי-התעלומות נוכל להפליג רק עם ז'ול ורן, בעוד שעם סטיבנסון נוכל להפליג, כידוע אל "אי המטמון". כן ראוי היה להוסיף לספר הערות עידכון, תיקון והבהרה שיאירו את הקורא: כגון, שהסופר אורי אורלבסקי (עמ' 109) ידוע היום יותר כאורי אורלב; או כי ספרה של דבורה אילון-סרני "יש בעולם אשר יופיע השנה" (עמ' 134) נקרא לאחר הופעתו "אומרים יש בעולם". בסיום הספר הובאו מראי-מקום למקורות של המאמרים המכונסים. ראוי היה להוסיף אליהם גם נספח ביבליוגרפי של מאמרי ל"ג על ספרות-ילדים שלא נכללו בספר, בעיקר רשימו-תיה היפות על סופרים וספרים, שנדפסו בשנים 1936—1939 ב"דבר לילדים". ראוי שפגמים אלה יתוקנו במהדורה הבאה של ספר חשוב ומאלף זה.

ביבליוגרפיות

משלך וגדל מספרם של הספרים והמאמרים על ספרות-ילדים שהופיעו בארץ, התעורר הצורך בעריכת ביבליוגרפיות, שייכונו את המעיין אל חומר עשיר זה. החלוצי בעיסוק זה היה מנחם רגב, שכבר בשנת 1967 פירסם את עבודתו "ספרות ילדים, מהותה ובחינותיה" (הוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות, ירושלים תשכ"ז). נכללו בה 385 פירסומים — מאמרים, ספרים וחוברות שנכתבו בעברית, ערוכים על-פי 15 נושאים: סקירות ודיונים, טיפוח הקריאה, מחקרים ומשאלים, אגדות, שירים, סופרים וספרים, עיתונות ילדים ביבליוגרפיות וכו'. לכל פריט הוסיף המחבר משפטי הערה, המהווים רמזות לעניינים הנוכחים בו. עבודה רבה ויסודית השקיע רגב בעריכת הביבליוגרפיה, תוך הקפדה על דיוק מירבי ככל האפשר. עם זאת נותרו בו פגמים אחדים; כגון אי-אחידות בשמות (משה ברונזפט [ערך 249] הוא משה גורלי [ערך 280]), טעויות בודדות (למשל: המאמר "הפריצות בספרות בני הנעורים" שנדפס ב"השלוח" בתחיתמת הררי איננו מאת ד"ר חיים הררי, כפי שציין רגב בטעות, אלא מאת המחנך הבייל"ויי שמחה חיים ולקומיץ), וכן אי-זכורם של כמה מאמרי יסוד ראשונים על ספרות-ילדים (ראה ראשית המאמר). יש להניח שטעויות ומחדלים אלה באו על תיקונם במהדורה השניה והמורחבת של הספר, שהופיעה בימים אלה ממש והכוללת 1240 פריטים ומפתחות (הוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות).

רגב לא כלל בספרו מאמרים שנדפסו בעיתונות היומית. חסרון בולט זה באה למלא פנינה דורון מגן-שמואל בעבודתה "ספרות ילדים ונוער — ביבליוגרפיה של מאמרים מתוך כתבי עת ויומנו-נים" (ערך והתקין מפתח יוחאי גואל. הוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות, ירושלים תשל"ז). חוברת משוכפלת זו כוללת 466 פירסומים, שראו אור בשנים 1967—1975 והם ערוכים לפי שמונה נושאים: עיון ומחקר; לשון והרגום; איורים, ביקורת וסקירות, עיתוני ילדים; על סופרים לילדים; מחקרים וספרות-ילדים בחו"ל. פה ושם נפלו בספר טעויות הגהה ושיבושים (למשל: "אילת החב-צלת" נכתב ע"י מיכאל דשא ולא א' אופק [מס' 249]; "שתי אבנים שהן אחת" הוא מאת נחום גוטמן, ולא נתן אלתרמן [מס' 364]). כמה וכמה מאמרים חשובים נשמטו משום-מה מן הביבל-יוגרפיה; ביניהם: "נחום גוטמן: לא טעם סוכריות, אלא טעם החיים" מאת רחל איתן ("הארץ",

5.3.1965); "פני הדור לפני הספר", מאת צביה בן-שלום ("חותם", 22.2.1967); "בית-החרושת להרפתקאות של אבנר כרמלי", מאת א. אופק ("דבר", 25.10.1963). ובהזדמנות זו — הצעה לביבליוגראפים: עשרות עבודות-גמר על נושאים שונים מתחום ספרות-ילדים נכתבו בעשרים השנים האחרונות במוסדות-החינוך השונים (סמינרים, אוניברסיטאות ועוד). חשוב וראוי לפרסם חוברת ביבליוגרפית של עבודות אלה, שניתן למצוא בהן שפע של חומר מאלף ורב-עניין.

תם המאמר ולא נשלם. אין ספק שלא הזכרתי את כל שנדפס אצלנו לגדולים על הספרות לילדים. אפשר היה להזכיר, למשל, את הביוגראפיות השונות של הסופרים לילדים, כגון: "חיי ז'ול ורן" מאת ק. אנדרייב, או "קורצ'אק סופר ילדים" מאת גרשון ברגסון (ספרית פועלים, 1978). לא ציינתי גם את הספרים הקשורים רק בעקיפין לספרות-ילדים, כגון "הסיפור העממי" מאת אליעזר מרכוס ואברהם שטראל (מכון הנרייטה סאלד; 1971), או "הפסיכולוגיה של הקריאה" מאת רפאל בלגור (שווקן, 1977). אבל קצר המצע מהשתרע. על כן אסיים — אחרון אחרון חביב — באיזכור כתבי-העת המוקדשים לספרות-ילדים שיצאו והיוצאים אצלנו: ראשון היה הירחון לביקורת ולהדרכה "לקורא הצעיר", שהוציאה הספרית העירונית "שערי ציון" בתל-אביב בשנים תשי"א—תשט"ו בעריכת יוסף אריכא. העלון פוזן לקוראים הצעירים, ובין מדוריו יוזכרו: ספרי החודש (סקירת ספרים חדשים), חזור וקרא (על ספרים קלאסיים), מבית היוצר (חיי סופרים) ורשימות ביבליוגרפיות. בחודש סיון השל"ד (מאי 1974) הופיעה החוברת הראשונה של הרבעון "ספרות ילדים ונוער" שבעריכת גרשון ברגסון, שגליון זה מציין מלאות תמש שנים לייסודו. ובחורף תשל"ז ראתה אור החוברת הראשונה של "מעגלי קריאה" — כתב-עת לעיון ולהדרכה בספרות-ילדים, היוצא על-ידי המרכז לספרות-ילדים שליד אוניברסיטת חיפה בעריכת אדיר כהן ויוסף שוורץ. כתב-העת מצטיין בעיצובו הגרפי הנאה ויש בו גם מדור בערבית בעריכת הסופר והמ-תרגם מחמוד עבאסי.

הערת המערכת: עם הופעת החוברת יצא לאור חיבורו ההיסטורי המקיף של אוריאל אופק "ספרות הילדים העברית — ההתחלה" (הוצאת מפעלים אוניברסיטאיים, תל-אביב, 432 עמ'). ובהזדמנות זו נציין גם את ספריו האחרים של ד"ר אופק, שלא הזכיר ברשימתו מטעמים השמורים עמו; ואלה הם: הטרילוגיה "איך נכתבו ספרי ילדים": "מרובינסון עד לובנגולו" (הוצאת "מסדה" 1963), "משלגיה עד אמיל" (שם 1967), "מטרון עד חסמבה" (שם 1969); "עולם צעיר — אנציקלופדיה לספרות-ילדים" (מסדה, 1970); "גן החרוזים — אנתולוגיה אנציקלופדית לשירת ילדים עברית" (הוצאת "עמיהי", 1977. מהדורה א: שם 1960); "תנו להם ספרים — פרקי ספרות ילדים" (ספרית פועלים, 1978. רשימת ביקורת על הספר מופיעה בגליון זה).

• כן לא ציינתי הספר "קורצ'אק סופר-ילדים" של גרשון ברגסון, הוצאת ספרית פועלים, 1978.